

RASMIY MULOQOTDA BUYRUQ NUTQ AKTINING LINGVOPRAGMATIK STRATEGIYALARI: INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MATERIALLARI ASOSIDA

Kuchkarova Maftuna Dilmurod qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi

aishkhanna1991@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20303285>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi ingliz va o‘zbek rasmiy muloqotida buyruq nutq aktining lingvopragmatik strategiyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Buyruq rasmiy diskursda faqat imperativ shakl bilan emas, balki modal birliklar, passiv va majhul konstruksiyalar, shaxssiz ifodalar, xushmuomalalik vositalari hamda institutsional majburiyatni bildiruvchi birliklar orqali ham yuzaga chiqishi asoslanadi. Ingliz tilida buyruq ko‘proq bilvosita, modal va passiv shakllar orqali yumshatilsa, o‘zbek tilida hurmat, maqom, majhul nisbat va rasmiy masofa muhim pragmatik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: buyruq nutq akti, rasmiy diskurs, lingvopragmatika, direktiv akt, illokutiv kuch, xushmuomalalik strategiyasi, bilvosita buyruq, ingliz tili, o‘zbek tili.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda nutq birliklarini faqat grammatik yoki semantik hodisa sifatida emas, balki muayyan kommunikativ maqsadni amalga oshiruvchi nutqiy harakat sifatida o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishga aylandi. Ayniqsa, rasmiy muloqotda buyruq nutq aktining ifodalanishi, uning bevosita va bilvosita shakllari, xushmuomalalik hamda institutsional munosabatlar bilan bog‘liq pragmatik xususiyatlarini aniqlash qiyosiy tilshunoslik va pragmalingvistikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Nutq aktlari nazariyasiga ko‘ra, har qanday nutqiy birlik muayyan kommunikativ harakatni bajaradi. J.L. Austin nutqni harakat sifatida talqin qilib, lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarni farqlaydi.¹ J.R. Searle tasnifida buyruq direktiv nutq aktlari tarkibiga kiradi, chunki u so‘zlovchining adresatni muayyan harakatni bajarishga undashiga qaratilgan.² Demak, buyruqning mohiyati faqat gapning grammatik shaklida emas, balki uning illokutiv kuchi va adresatga ta‘sirida namoyon bo‘ladi.

Mazkur tezisning maqsadi ingliz va o‘zbek rasmiy muloqotida buyruq nutq aktining lingvopragmatik strategiyalarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun buyruqning rasmiy diskursdagi ifoda vositalari, bilvosita va bevosita shakllari, xushmuomalalik strategiyalari hamda tarjimada pragmatik ekvivalentlik masalalari yoritiladi.

Asosiy qism

Buyruq nutq akti direktiv nutq aktlarining markaziy ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, uning asosiy kommunikativ vazifasi adresatni ma‘lum harakatni bajarishga undashdir. Biroq rasmiy muloqotda buyruq har doim ham keskin imperativ shaklda ifodalanmaydi. Uning pragmatik kuchi hujjat turi, kommunikantlarning ijtimoiy maqomi, rasmiylik darajasi, institutsional vakolat va muloqot maqsadi bilan belgilanadi.

Ingliz rasmiy muloqotida buyruqning muhim strategiyalaridan biri bilvosita ifodalashdir. Bunda buyruq grammatik jihatdan savol, iltimos yoki tavsiya shaklida beriladi, biroq pragmatik jihatdan adresatdan aniq harakat kutiladi. Masalan, *Could you submit the report by Monday?*,

¹ Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – P. 94–108.

² Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – P. 22–42.

Would you please review the document?, It would be advisable to complete the form in advance kabi birliklar tashqi shakliga ko'ra savol yoki tavsiya bo'lsa-da, rasmiy vaziyatda topshiriq mazmunini anglatadi.

P. Brown va S. Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasida direktiv nutq aktlari adresatning erkin harakat qilish imkoniyatiga ta'sir ko'rsatgani sababli "face-threatening act" sifatida baholanadi.³ Shu bois ingliz tilida rasmiy buyruqlar ko'pincha *please, kindly, would you, could you, we would appreciate it if...* kabi yumshatuvchi vositalar bilan beriladi. Bu birliklar buyruqning illokutiv kuchini saqlagan holda uning keskinligini kamaytiradi.

O'zbek rasmiy muloqotida buyruqning pragmatik strategiyalari ko'proq hurmat, lavozim, yosh, ijtimoiy masofa va rasmiy odob me'yorlari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. O'zbek tilida *bajaring, taqdim eting, yuboring* kabi bevosita buyruq shakllari mavjud bo'lsa-da, rasmiy yozishmalarda *taqdim etishingiz so'raladi, ko'rib chiqishingizni so'raymiz, amalga oshirilishi lozim, ijrosini ta'minlash zarur, maqsadga muvofiq hisoblanadi* kabi bilvosita va rasmiylashgan shakllar faol qo'llanadi.

O'zbek tilshunosligida pragmatik strategiyalar va nutqiy muloqot masalalari Sh. Safarov hamda M. Hakimov tadqiqotlarida keng yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda nutqiy vaziyat, adresant-adresat munosabati, kommunikativ maqsad va kontekst pragmatik tahlilning asosiy omillari sifatida ko'rsatiladi.⁴ Shu nuqtayi nazardan rasmiy buyruqni tahlil qilishda faqat grammatik shakl emas, balki so'zlovchi vakolati, adresat maqomi va rasmiy vaziyat ham hisobga olinadi.

O'zbek rasmiy muloqotida buyruqning yana bir muhim strategiyasi majburiyatni institutsional shaklda ifodalashdir. Bunda buyruq shaxsiy xohish yoki individual talab sifatida emas, balki xizmat vazifasi, huquqiy norma yoki rasmiy zarurat sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, *Mazkur topshiriq ijrosi belgilangan muddatda ta'minlansin, Hujjatlar tegishli tartibda rasmiylashtirilsin, Mas'ul tashkilotlar tomonidan zarur choralar ko'rilsin* kabi ifodalarda buyruqning subyekti shaxssizlashtiriladi. Bu holat rasmiy diskursga xos obyektivlik va institutsional qat'iylikni kuchaytiradi.

Ingliz tilida ham shunga o'xshash strategiya passiv konstruksiyalar orqali amalga oshiriladi: *The report must be submitted by Friday, All documents should be reviewed before approval, The necessary measures are to be taken immediately.* Bunday gaplarda buyruq bevosita shaxsga emas, bajarilishi zarur bo'lgan harakatga qaratiladi. Natijada topshiriq individual munosabatdan institutsional majburiyat darajasiga ko'tariladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida buyruqning pragmatik strategiyalari umumiy kommunikativ maqsad jihatidan o'xshash bo'lsa-da, ularning lisoniy ifodalanishi va madaniy-pragmatik asoslari farqlanadi. Ingliz rasmiy muloqotida adresatning shaxsiy hududini saqlash, bevosita bosimni kamaytirish va neytral-xushmuomala ohang muhim bo'lsa, o'zbek rasmiy muloqotida hurmat, maqom, rasmiy masofa, shaxssizlashtirish va institutsional vakolat yetakchi omil sifatida ko'zga tashlanadi.

Har ikki tilda buyruqni shaxssizlashtirish strategiyasi mavjud. Ingliz tilida bu asosan passiv konstruksiyalar orqali yuzaga chiqadi: *Measures should be taken, The issue must be*

³ Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P. 61–84.

⁴ Safarov Sh. Pragmatik strategiyalar. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – B. 45–85; Hakimov M. O'zbek pragmatik strategiyalari. – Toshkent: Akademiya, 2013. – B. 55–72.

considered, *The implementation shall be ensured*. O'zbek tilida esa majhul nisbat va shaxssiz konstruksiyalar ustun: *Choralar ko'rihsin, Masala ko'rib chiqilsin, Ijrosi ta'minlansin*. Bu o'xshashlik rasmiy diskursda buyruqni shaxsiy munosabat emas, balki institutsional vazifa sifatida berish zarurati bilan izohlanadi.

Farqli jihatlar, avvalo, grammatik qurilish va muloqot madaniyati bilan bog'liq. Ingliz tilida rasmiy buyruqning bilvosita ifodalanishida modal fe'llar muhim rol o'ynaydi: *could, would, should, must, shall, are required to*. O'zbek tilida esa bunday pragmatik ma'no ko'proq fe'l shakllari, hurmat qo'shimchalari, majhul nisbat va modal so'zlar orqali beriladi: *lozim, zarur, shart, talab etiladi, maqsadga muvofiq*.

Tarjima jarayonida buyruqning grammatik shaklidan ko'ra uning pragmatik kuchini saqlash muhimdir. Masalan, *You are requested to submit the documents* jumlasini *Hujjatlarni topshiring* tarzida tarjima qilish rasmiy-xushmuomala ohangni susaytirishi mumkin. Bunday holatda *Hujjatlarni taqdim etishingiz so'raladi* yoki *Hujjatlarni belgilangan tartibda taqdim etishingizni so'raymiz* shakllari mosroqdir. Aksincha, o'zbek tilidagi *Ijrosi ta'minlansin* shaklini *Do it* tarzida emas, balki *The implementation shall be ensured* yoki *Its implementation must be ensured* tarzida tarjima qilish rasmiylik va institutsional ohangni saqlaydi.

Xulosa

Ingliz va o'zbek rasmiy muloqotida buyruq nutq akti murakkab lingvopragmatik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. U faqat imperativ shakl bilan cheklanmaydi, balki modal birliklar, passiv konstruksiyalar, shaxssiz gaplar, iltimos va tavsiya shakllari, majburiyat bildiruvchi birliklar hamda xushmuomalalik vositalari orqali ifodalanadi.

Ingliz tilida buyruqning asosiy pragmatik strategiyalari bilvositalik, yumshatish, adresat erkinligini saqlash va modal vositalar orqali ifodalansa, o'zbek tilida hurmat, rasmiy maqom, shaxssizlashtirish, majhul nisbat va institutsional majburiyatni ifodalash ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu bois rasmiy buyruq shakllarini tarjima qilishda so'zma-so'z ekvivalentlik emas, balki pragmatik ekvivalentlik asosiy mezon bo'lishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 166 p.
2. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
3. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Ed. by P. Cole, J.L. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
4. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 176 b.
5. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – London; New York: Longman, 1983. – 250 p.
6. Mo'minova A.A. O'zbek tilida undash kategoriyasi. – Toshkent, 2008. – 146 b.
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 300 b.
8. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
9. Searle J.R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 187 p.

10. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.

